visat.

tardor 2021

Conversa amb Joan Francesc Mira: traduir els clàssics de la literatura occidental.

Nina Valls

Joan F. Mira, antropòleg i escriptor amb una dilatada i sòlida trajectòria, és un dels intel·lectuals més rellevants en llengua catalana dels últims cinquanta anys. Ha estat *Visiting Fellow* a la Universitat de Princeton, professor de filologia grega a la Universitat Jaume I i fundador del Museu d'Etnologia de València. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i autor d'una quarantena de llibres de ciències socials, assaig, narrativa, traduccions de grans clàssics de la literatura i més de dos mil articles de premsa. Ha rebut nombrosos reconeixements, com la Creu de Sant Jordi, la Lletra d'Or, el Premio Nacional de Traducción o la Medalla d'Or de la Ciutat de Florència. També és Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Amb l'excusa que enguany se celebra el 700 aniversari de la mort de Dante Alighieri, l'hem entrevistat per parlar de la seva traducció de la *Divina comèdia*, però també de les seves versions de l'*Odissea* i dels *Evangelis*, tres obres cabdals de la literatura europea i la cultura occidental, i per repassar la seva trajectòria. Ens trobem a la seu del PEN Català, a l'Ateneu Barcelonès. Es mostra content de poder tornar a viatjar després d'un any i mig de pandèmia, que l'ha tingut confinat al poble de Castelló on viu; ell, que estava acostumat a tenir una vida molt activa, a anar a València un o dos cops per setmana i a Barcelona un o dos al mes. Amb 82 anys a l'esquena, es conserva formidablement bé. Especialment en actitud i en esperit. Rere una façana entranyable i simpàtica, descobrim, intacte, un esperit vigorós, polemista, de conviccions fermes i amant zelós del rigor i la precisió conceptual.

El món a través d'una cultura: el compromís de l'antropòleg

En un dels textos recollits a *Papers de l'observador* (Editorial Afers i Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2020), a partir de la pròpia experiència, Mira narra com els infants entren al món per mitjà d'una

cultura. «Ho enfocava des d'un punt de vista antropològic: com la criatura, en la primera edat, entra en un món concret a través de la família, dels veïns i, després, de l'escola. Crec que és interessant perquè tots vivim dins d'un esquema cultural: pot ser més estret, més ample, més tradicional, més modernitzat, però tots vivim dins d'aquest esquema cultural que és el que ens permet interpretar la realitat.» Segons Mira, és un aspecte fonamental, perquè si no sabem interpretar l'experiència, anem totalment perduts; si perdem el marc de referència, no podem entendre res. I això és el que pot passar quan hi ha un procés d'evolució accelerat com l'actual: que quedem completament desorientats.

Mira no prové d'una família especialment il·lustrada. La seva mare i el seu pare no tenien grans estudis, però des de menut se li va despertar una relació indirecta amb el món de la literatura, dels conceptes o de les idees per mitjà dels seus germans, molt més grans que ell, que estudiaven carrera, cosa rara en el barri on vivia, als afores de la ciutat de València. Per tant, era un món que tenia pròxim i que va crear la base del seu interès intel·lectual pels estudis, el Batxillerat, la universitat. Ara bé, el fet que després comencés a interessar-s'hi de manera activa és una altra qüestió, perquè no és tan habitual. Pregunta en veu alta «Per què vaig començar-me a interessar a escriure, a pensar pel meu compte, a elaborar les meves pròpies idees? Doncs això és molt difícil de dir, perquè no vaig tenir cap revelació! És una cosa lenta, progressiva i que, de sobte, et trobes…»

Més endavant, en l'entrevista ens confessa que durant l'adolescència va passar per una etapa en què es volia fer capellà per esdevenir sant. «Quan es va morir mon pare, vaig tenir un trauma terrible. Estava molt lligat a ell. Vaig quedar completament destrossat, i els capellans del col·legi em van arreplegar com un pardalet. Amb catorze anys no aspirava a cap altra cosa que a ser sant. La mística espiritual. Vaig anar a fer el noviciat un any i, després de tres més estudiant filosofia en un monestir cistercenc de Navarra al peu del Montejurra, em van enviar a acabar els estudis a Roma, a la Universitat Gregoriana, que era una universitat molt oberta.» Allà el món se li va obrir i la dèria de ser capellà li va passar. Tanmateix, està molt orgullós d'aquella etapa de disciplina i de formació intel·lectual. Al monestir, llegia com un boig i estudiava. A partir dels 18 anys, a Roma, va començar a ser conscient del món en què vivia.

D’ençà que s’endinsà en l’antropologia, a partir d’una visita a Oxford,l’aprenentatge va ser accelerat, perquè aquesta disciplina, aclareix, ajuda molt a interpretar la realitat. «Per entendre el món, necessites tres coses: conceptes i categories d’interpretació, observació i comparació.»

Tal com ha explicat Josepa Cucó, catedràtica d’Antropologia Social a València, Mira ha destacat pel seu compromís com a antropòleg, tant en l’àmbit de la recerca, amb *Un estudi d’antropologia social al País Valencià: Vallalta i Miralcamp* (1974) i un gran nombre d’articles recollits, més tard, a *Els valencians i la terra* (1978) i *Vivir y hacer historia* (1980); com en el de l’acció cultural com a fundador i director del Museu d’Etnologia de València, en el qual va fer una feina activíssima per recollir, conservar i difondre la cultura material valenciana.

En paral·lel, hi ha tota la labor de reflexió imprescindible sobre la identitat, en paraules de Jordi Sebastià, recollida en els assajos *Crítica de la nació pura* (1984, reeditat el 2005), que li va valdre el premi d’assaig Joan Fuster, *Sobre la nació dels valencians* (1997), *Cultures, llengües, nacions* (1995) o *Sobre ídols i tribus* (1999).

La qualitat gairebé física de l’escriptura

Mira, més que d’explicar històries, sentia la necessitat d’escriure. Va començar fent articles, observacions, el que ell en diu assaig narratiu. «Una cosa et crida l’atenció, la descrius, i això et fa pensar i arribar a una interpretació, a la moral. Observes un fet, l’expliques, el relaciones amb alguna idea i al final en treus una sèrie de conclusions.» L’escriptor valencià té més d’una vintena d’assaigs (i recopilacions d’articles) entre els quals hi ha els esmentats més amunt. «Ah! Una cosa he de dir: jo vaig començar a escriure relativament tard. Ja tenia trenta anys, com a mínim. Per una raó: jo, com tota la gent de la meva generació, ens havíem educat en castellà i en literatura castellana. Per tant, el domini de la llengua literària te l’havies de fabricar de nou. Molt conscientment, vaig estar molts anys llegint en català, llegint literatura catalana, literatura clàssica, medieval, moderna, etc., fins que vaig assimilar el nivell de llengua literària.» De fet, pel que fa a la llengua literària, abans que el català va interioritzar el castellà i, fins i tot, pels anys de joventut viscuts a Roma, l’italià. «Va ser un esforç conscient: abans d’escriure, he de saber escriure. Que això molta gent no ho fa. Has de llegir molt

per tenir la certesa que llegeixes obres bones. Perquè, si no, t'infectes i ja no té remei. La mala literatura és un virus, perquè escrius malament pensant que escrius bé. Això només s'aconsegueix llegint amb criteri, amb reflexió i, de vegades, fins i tot, llegint en veu alta: sentir la pasta de la llengua, el sentit oral i quasi físic de la llengua. Quan vaig pensar que això ja ho començava a controlar, llavors vaig començar a escriure. No abans. Per això les meves primeres novel·les publicades són dels anys setanta, quan jo ja tenia trenta anys.»

Es va estrenar en el camp de la narrativa amb la novel·la *El bou de foc* l'any 1974 i el recull de contes *Els cucs de seda* (1975, premi Andròmina),i va continuar amb *El desig dels dies* (1981) i *Viatge al final del fred* (1983). El 1989 –després de sis anys sense publicar narrativa– va arribar *Els treballs perduts*, que va ser considerada per la crítica una de les novel·les en català més rellevants des de la guerra civil. Forma part d'un conjunt de tres novel·les (juntament amb *Purgatori*, del 2003, i *El professor d'història*, del 2008) que Mira va escriure al llarg d'un període de vint anys. De manera semblant com Joyce va fer a l'*Ulisses*, en la primera novel·la d'aquest conjunt, com a substrat, hi trobem no l'*Odissea*, però sí els treballs d'Hèrcules (mite «desaprofitat», segons ell, que a *Hèrcules i l'antropòleg* (1994) aborda des d'un vessant assagístic), encara que admet que potser el lector no ho copsa. «La vaig situar a la València dels anys vuitanta, quan ja començava tota l'especulació i la destrucció dels elements arquitectònics dels barris antics de la ciutat, a la plaça del Correu Vell», on, de jove, Mira es trobava amb els amics, filosofaven i xerraven fins a altes hores de la nit. «Hèrcules vol netejar el món dels monstres i fer que siga ordenat. Jesús Oliver vol fer una cosa semblant però al final del segle xx. D'aquella novel·la en vull destacar que és la primera amb una prosa molt solta, molt lliure i al meu aire. Després en les altres novel·les hi ha una prosa més moderada, més pensada.»

A *Purgatori*, el referent és la *Divina comèdia* (en concret, la part del purgatori, és clar) i la València que descriu és la de l'Eixample, mentre que a *El professor d'història* agafa un clàssic modern, el *Faust* de Goethe, i retrata la nova València, la de la ciutat de les Arts i les Ciències. «Les tres històries són diferents, amb personatges diferents i ambients urbans diferents», comenta. Si bé és cert que hi observem punts en comú –com el fet que els tres protagonistes

masculins són més aviat antiherois i que raonen de manera semblant sobre el que observen–, puntualitza: «Un autor utilitza la seva pròpia experiència com a matèria de la narració. No m'estic projectant, sinó que me n'estic aprofitant, que no és el mateix. Tinc molt poc en comú, amb el primer, amb el metge [de *Purgatori*], gens; i amb el professor d'història, una mica més de sintonia, diguem. En el fons, m'és més simpàtic com a persona. Perquè no sempre el personatge que has de fabricar t'ha de resultar simpàtic ni sentir-t'hi identificat.» Reconeix que tots tres personatges van una mica perduts i que, a diferència d'ells, s'ha sabut orientar força. «Si he arribat a 80 anys sense tornar-me boig!»

Assegura que «fer literatura vol dir escriure bé. Igual que en pintura hi ha una qualitat visual, i en música, una qualitat sonora, en l'escriptura també hi ha una qualitat narrativa: com està narrat, de quina manera s'expressa. Hi ha una pretensió». Ara bé, «no em preguntes en què consisteix perquè no ho sé. Què és escriure bé? No ho sé.»

Llavors, busca un fragment qualsevol dels *Papers de l'observador* que tenim sobre la taula i el llegeix en veu alta. «Són quatre ratlles i tenen... No sé com dir-t'ho perquè no soni pretensiós. Tenen una elegància material com si poguessis tocar-la.» En prosa o en vers, sempre procura que el que escriu soni bé. «Dit això, en la vida no he tingut cap teoria de com s'ha de fer. Jo tinc idea de com vull fer alguna cosa. Amb això en tinc prou i massa. El que passa és que sempre estàs frustrat, perquè sempre sents que no està prou ben expressat, que no has dit exactament el que volies expressar. Sempre hi ha un punt d'insatisfacció, gràcies al qual continues escrivint.»

Llegir la *Divina comèdia* avui

Des dels anys noranta, Joan F. Mira ja havia traduït unes quantes novel·les: tres de Francesca Duranti; *Nocturn a l'Índia*, d'Antonio Tabucchi; *Lucrècia Borja*, de Maria Bellonci, o *Pedres de volcà*, d'Erri De Luca, les quals va fer per encàrrec –no li costava gran cosa de fer-les, perquè dominava la llengua i havia llegit molta literatura italiana–, però mai no hi ha donat gaire importància. Tampoc no havia pensat mai que es «dedicaria a traduir ni que traduiria coses grosses».

Va ser a partir de l'any 2000 que, com una darrera etapa de la seva carrera d'escriptor, va començar a dedicar una bona part del seu temps a traduir tres obres importants. L'any 2000, just quan es commemorava el set-cents aniversari de la *Divina comèdia*, de Dante, en va fer una versió en català. El 2004 va dur a terme una versió literària dels *Evangelis de Marc, Mateu, Lluc i Joan*, i el 2011 va arribar l'*Odissea* d'Homer, les tres potes de la cultura occidental i europea, com ha dit ell mateix algun cop.

Mira s'ha endinsat en la lectura aprofundida d'aquestes obres –que tota traducció requereix– per plaer, però també amb un punt de desafiament a si mateix. I encara per un motiu més noble: «Jo tinc una idea molt clara del servei públic. No és pel meu gust només, sinó com un servei a la societat.»

L'any 2001, quan li van lliurar la Medalla d'Or de la ciutat de Florència, Mira va fer un discurs molt emotiu en què traçava la seva vinculació amb la *Divina comèdia* des dels anys de joventut, sense saber que quaranta anys més tard faria aquell parlament per haver traduït aquesta gran obra al català. Hi expressava el seu amor per l'obra i la humilitat amb què havia portat a terme la tasca, comentava que una obra tan elevada i singular pot provocar en el lector comú un respecte massa gran i pot allunyar-lo del text i, per tant, pot fer que la gent corrent no s'hi acosti i no la llegeixi, i confessava que una de les raons que el van portar a fer la traducció fou disminuir aquesta distància entre el text i nosaltres, els lectors contemporanis de l'obra. El seu desig, justament, era oferir una versió en llengua catalana de la *Divina comèdia* amb un llenguatge «natural», acostar la forma essencial del vers al lector d'avui i, alhora, que el poema es llegís sense perdre el fil narratiu.

Segons ell, «la meva traducció és absolutament rigorosa. El que faig és tornar a l'original. Allà hi ha l'autèntic sentit narratiu. La *Divina comèdia* és com una novel·la. Una novel·la de viatges a l'altre món. És en vers, evidentment. Però bàsicament és una narració. I, si jo hagués intentat fer-la en les tercines encadenades, necessàriament, per mantindre l'encadenament, hauria hagut de rebentar el text. Quina és la solució? Traduir en vers per mantenir el ritme del decasíl·lab, que és relativament fàcil en català», assegura, i per exemplificar-ho xiuxiueja versos decasíl·labs.

Un altre element que potser no agrada a tothom, però que probablement el lector corrent agraeix perquè li facilita l'accés i la comprensió de cada cant, és el text introductori breu que conté, en què es resumeixen els fets que hi passen, com també les notes al peu, que transmeten alhora passió i distància crítica. «Són les indispensables per situar el lector. Després hi ha les de tipus històric i ambiental que el lector no coneix. Cal una mínima nota al lector perquè no ha de saber història eclesiàstica, de Florència, dels partits polítics i les ideologies. És clar, no s'ha de carregar de notes. Però les mínimes indispensables, sí.» De manera que, com fan Virgili i Beatriu, el traductor també guia i acompanya el lector en la comprensió del viatge únic que fa el poeta (i nosaltres amb ell) a l'altre món. «La cosa curiosa és que el públic l'ha comprat d'una manera prodigiosa! Tant en l'edició de tapa dura, de 1.300 pàgines i cara, com en l'edició de butxaca. No te'n dic els exemplars, perquè no t'ho creuràs. Més que la major part de les novel·les de gran èxit. Per què? Doncs perquè és un gran llibre i un gran llibre sempre serà un gran llibre.»

Quan va traduir els Evangelis, el que va intentar és fer-ne una versió «literària», no doctrinal ni dogmàtica, és a dir, desencarcarada, seguint els mateixos criteris que segueix en traduir qualsevol text narratiu. «Cada vegada que em trobava en grec *pneuma*, el traduïa per l'*alé sagrat*, no per l'*esperit sant*. Si dius "esperit sant", penses en les tres persones. Però el dogma de l'*esperit sant* s'aprova i s'inventa quatre segles després. És l'"alenada". I, com això, tot. La meva traducció de l'evangeli s'ha de llegir com unes narracions populars i res més.»

Amb l'*Odissea*, l'objectiu era el mateix: fer-ne una versió directa i transparent, anar a l'essència del text, arribar a la bellesa conceptual del poema i transmetre amb eficàcia la força narrativa. «M'he guardat molt bé de llegir el més mínim text d'elucubració i teoria sobre traducció. No vull saber res dels traductòlegs ni de la traductologia. Ja en tinc prou amb la meva lectura i amb la meva visió de les coses», afirma, i a «Traduir Homer» hi sintetitza els seus principis a l'hora de traduir, que són pocs i breus: «No llevar ni afegir res, no alterar, no inventar. No "embellir" el text, ni intentar "millorar-lo", ni pretendre fer-lo més "poètic" i "elevat". Mantindre el to i el flux narratiu del poema.» Alhora, respectar el *llenguatge formulari*, l'acumulació impressionant de fórmules, pròpies de la

composició oral i de la recitació, que són d'una ajuda molt eficaç en la reproducció de memòria d'uns poemes tan llargs.

Per a Mira, aquestes tres obres són els fonaments de la literatura occidental i en haver-los traduït pensa que ja s'ha ben guanyat el cel. «Una cosa que tinc clara és que, quan em moriré –que no falta gaire–, aniré al cel com un pardalet: "toc toc toc". Apareixerà sant Pere, que obrirà la finestreta: Vostè què vol? Jo soc un cert Joan Francesc Mira que he posat a disposició dels lectors en la meua llengua els tres pilars de la cultura occidental: Homer, la cultura grega; Dante, la cultura medieval, i tot el que ve darrere, i els Evangelis, la tradició cristiana. Em dirà: Endavant! A tribuna, butaca còmoda i a escoltar música de Bach per tota l'eternitat. Què més es pot demanar! I com que, a més, m'ho he passat molt bé, doncs, ja està!»

Mentrestant, diu que fa un sabàtic definitiu. Es dedica a rellegir els clàssics, Montaigne, el que li ve de gust. Ara mateix, llegeix el *Pantagruel i El Príncep* de Maquiavel, que reconeix que «és pesadíssim, però molt important per als fonaments de tot el pensament polític occidental!». Tanmateix, intuïm que això del sabàtic no és del tot cert, perquè encara es manté ben actiu a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, l'Institut d'Estudis Catalans, Acció Cultural del País Valencià i en escrits i conferències.